

"TOPLUMUN BİR KESİMİ NASIL OLUR DA BİR BAŞKA KESİMİ DÜŞMAN OLARAK ALGILAR?"

SAMİM AKGÖNÜL

1912 İstanbul doğumlu Dimitrios Kalumenos, Patrikliğin resmi fotoğrafçısı olarak 6-7 Eylül 1955'i fotoğraflarla belgelemesi üzerine tutuklanıp işkence gördü, 1958'de sınır dışı edildi. Memleketinden sürülürken "Pek yakında İstanbul'da yine sizinle görüşeceğiz Allahısmarladık!.." diyen Kalumenos, Serdar Korucu'nun hazırladığı kitaplarla yeniden aramızda...

61 yıl önce, bugünlerde, ulusu ayakta tutmak için şart olduğu düşünülen kullanışlı düşman "Yunan"dı (Özellikle tekil kullanıyorum, bu konuya döneceğim). Ancak "Yunan" dönemin şartlarında uzaktaydı, erişilemezdi; zaten bu ulusu diri tutmak için de dış düşman yetmiyordu. Bir iç düşmana hararetle ihtiyaç vardı, o da iktidarın elinin atındaydı. "Rumlar" iç düşman olarak çok pratiktiler, zira hem Yunanlarla ilişkilendirilebiliyorlardı, İstanbullu olmalarına rağmen Ortodokstular ve bir kısmı da Yunanistan tebaasındandı, hem de isim benzerliğinden dolayı şeytanlaştırılan Kıbrıslı Rumlarla ilişkilendirilebiliyorlardı. Ve oradaydılar,

evlerinde, dükkânlarında, kiliselerinde, okullarında, İstanbul'un hem fakir hem kalburüstü semtlerinde, adalarda, Beyoğlu'nda. Erişilebilir-diler, kolay lokmaydılar. Erişildiler, yutuldu.

Aynı dönemde Marshall planı sayesinde kırsala makineler geliyor, şehirlerde daha yavaş da olsa sanayileşme adımları atılıyordu; İstanbul'un çeperleri her türlü manipülasyona ve provokasyona açık ve aç kitlelerle dolmaya başlamıştı. İlk gecekondu fotoğrafları da aynı dönemde çekilmişti. Bu kitleler dönemin Menderes iktidarının dinselikle yoğrulmuş hamasi milliyetçi

söylemine açıktı, yutmaya hazır dılar. Erişildiler, bu sözleri yuttular. Ne de olsa onlar isterse şeriat bile gelebilirdi. Demokrasi vardı artık.

6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece, dönemin iktidarı bu güruhu ideal iç düşmanın üzerine saldı. Kontrol den çıktı her şey. Evler mağazalar yıkıldı, yağmalandı. İnsanlar linç edildi, kadınlara tecavüz edildi, kiliseler yakıldı. Düşmanlıkla ve açlıkla bilmiş kalabalık, iktidarın dağıttığı tek kesim sopalarla maşalığı canı gönülden kabul etti. Samimi bir nefretti bu, içtenlikle, seve seve saldırdılar. Bayrakları siper yapanlara bayrakları mızrak yaptılar.

resimaltı

Ertesi sabah İstanbul silinemeyecek bir utançla uyandı. Bu utanç silinemedi, zira o gece belgelendi. Bir tesadüf eseri (umarım) aynı günlerde yeni açılan Hilton Oteli'nde Interpol toplantısı vardı ve birçok gazeteci oradaydı. Onlardan biri de Fransız *Paris Match* dergisinin muhabiriydi ve gecenin inanılması güç izleri derginin 17-24 Eylül 1955 tarihli nüshasında çarşaf çarşaf yayımlandı. Konuya ilgi duyanlar tarafından artık iyi bilinen bu fotoğrafları 1990'lardan sonra tarihçiler kullandı.' 6-7 Eylül 1955 gecesinin ilk travması geçtikten sonra hem kurbanlar hem de İstanbul'un "sade" vatandaşları

resimaltı

o geceyi anlattı. Anılar yazıldı, gene 1990'lardan sonra röportajlar yapıldı. Ama gene de bir şey eksik kaldı. Eksik kaldı ki o kadar yazılıp çizilmesine rağmen kitleler bu olayı anlayamadı. Anlayanlar da nefretle olayı hatırlatanlara mütemadiyen saldırdı. Hatta 2005'te Dilek Güven, Korhan Gümüş, Cengiz Çandar, Ali Bayramoğlu, Ayhan Aktar ve Cengiz Aktar'ın inisiyatifiyle, Tarih Vakfı'na dönemin soruşturma savcısı Emekli Tümgeneral Fahri Çoker tarafından bağışlanmış olan arşivdeki fotoğraflardan bir sergi hazırlığına girişildi. Sergi İşçi Partili bir grubun saldırısına uğradı.² Zira kimse duymasın istiyorlardı, kimse bilmesin, kimse konuşmasın. Halbuki tarih inatçıdır. Tarih, tarihi olguların aydınlanabileceği dönemi sabırla bekler. Özellikle herkesten saklanan kaynaklar er ya da geç okurunu, anlamak bilmek isteyeniyi bulur. Belgeler bekler, ta ki biri alıp onlardan bir anlam çıkaran kadar. Uyuyan belgeler uyanır; konuşurlar hiç gocunmadan, "Neden bu kadar beklettin!" demeden anlatırlar anlatacaklarını. Kalumenos arşivi de aynen öyle yapmış. Türkiyeli okuyucuya o gecenin hikâyesini anlatmak için 60 sene beklemiş. Serdar Korucu'nun titiz çalışmasıyla bizlere sunulmuş.

Dimitrios Kalumenos, 1912 İstanbul doğumlu. O kadar İstanbullu ki, lakabı "İstanbul". Aileden fotoğrafçı Kalumenos. Zoğrafyon'dan hemen sonra gazeteciliğe atılmış ve 1936'dan itibaren hem İstanbul hem de Yunanistan gazetelerinde muhabirlik yapmış. Türkiye'de renkli fotoğrafçılığın öncülüğünü üstlenen Kalumenos 1948-1958 yılları arasında İstanbul Gazeteciler Ajansı'nın müdürlüğünü yürütmüş. Aynı dönemde Patrik Athenagoras'ın isteğiyle Patrikliğin resmi fotoğrafçısı olmuş. Serdar Korucu'nun hazırladığı, Laki Vingas'ın danışmanlığını yaptığı bu iki ciltte bizlere sunulan 6-7 Eylül 1955 fotoğraflarından sonra tutuklanmış ve işkence görmüş. Dönemin basınında hemen Türk düşmanı kategorisine yerleştirilmiş ve 1958'de sınır dışı edilmesi alkışlanmış. Memleketinden sürülürken söylediği "Tekrar, pek yakında İstanbul'da yine sizinle görüşeceğiz Allahaismarladık!.." sözleri gazeteler tarafından "küstahlık" (!) olarak nitelendirilmiş. Kitapları yasaklanmış, hayatı allak bullak edilmiş. Bir Türkiye hikâyesi...

Ama fotoğrafları, o fotoğraflardan yansıyan hüznün, şaşkınlık, hayal kırıklığı, korku bizlere kalmış. Kendisi de

"Fotoğrafları korku içinde çektim" diyor bir röportajında. Ama yılların verdiği tecrübeden olsa gerek, elleri pek titrememiş gördüğümüz kadarıyla.

Serdar Korucu söz konusu iki ciltte, Kalumenos'un çektiği fotoğrafları "kuru kuru" sunmamış (Zaten fotoğraflar hiç de kuru değil, tabiri caizse!). Bu henüz Türkiye'de tanınmayan birincil kaynağı iki farklı birincil kaynakla desteklemiş: 6-7 Eylül gecesi saldırıya uğrayanların hatıraları ve –bence daha da önemlisi– sağda solda kırıntı halinde bulunan, o gece saldırıyı gerçekleştirenlerin hatıraları. Bu önemli. Değişik birincil kaynaklardan netlikle süzülen olgu ve olayları, konu hakkında yazılan akademik eserlerle de desteklemiş. İki cildin sonunda kapsamlı bir kaynakçanın bulunmayışını önemli bir eksiklik olarak gördüğümü de belirtmeden geçemeyeceğim. Söz konusu iki kitap akademik yayın olmasalar da, genç araştırmacılara kaynak oluşturacağından böyle bir kaynakça son derece faydalı olabilir.

Birinci ciltte 60 fotoğraf yer alıyor, 1955'in 60. yıldönümü dolayısıyla olsa gerek; zira ikinci ciltte, yani 61. yıldönümünde 61 fotoğraf seçilmiş. Fotoğrafların çoğu bir envanter ça-

resimaltı

İşması için, daha çok bina, dükkân ve evlerdeki tahribatı belgelemek için çekilmiş gibi. *Paris Match* muhabirinin çektiği resimler ise daha "haber" odaklı; bol bol korkulu insan ve kendinden geçmiş saldırgan görünüyor o fotoğraflarda. Bu 121 fotoğrafın arasında "insanlı" olan dördünü seçtim.

Birinci ciltte 43. sayfada bir fotoğraf var. Belli ki poz verilmemiş. Patrik Athenagoras'ın parçalanmış mezarları gördüğü andaki ilk tepkisini yakalamış Kalumenos: Elleri başının arkasında kenetlenmiş, sırtı kamburlaşmış, bir dehşet, çaresizlik,

resimaltı

şaşkınlık, akıl almazlık hali. Elbette 6-7 Eylül 1955 gecesinin rasyonel sebepleri bulunabilir. İnsanların Kıbrıs meselesini bahane ederek mallarını çalmak için Rumlara saldırdığı söylenebilir, ki bu doğrudur. Aziz Nesin meşhur "Migros Türktür Türk Kalacak" öyküsünde böyle bir şahitliğini anlatır. O gece Beyoğlu sokaklarında bir kadın görür Nesin; sırtında üç adet çalınmış kürk, ellerinde çiftter çiftter ayakkabılar... Etrafta herkes "Kıbrıs Türktür Türk kalacak!" diye bağırmaktadır (Beyoğlu'ndaki nalburun bununla ne alakası var kısmını geçiyorum). Kadıncağız konudan o kadar uzaktır ki, fark edilmemek için

o da bağırarak zorunda olduğundan ama ne dendiğini pek anlamadığından, o zaman yeni açılan Migros marketleriyle karıştırır meseleyi ve bağırır: "Migros Türktür Türk kalacak!" Komik, değil mi? Ben ilk okuduğumda Türkiye eğitim sisteminin bizlere verdiği umursamazlıkla kahkahalarla gülmüş, ikinci okuduğumda ise hiç gülmemiştim. Tamam, fakir ve cahil insanlar "para" için saldırdı bu dükkânlara, evlere. Haydi diyelim kiliselere de oradaki değerli eşyaları yağmalamak için girdiler. Peki mezarlar? Kemikler? İşte samimi nefret, içselleştirilmiş nefretle kastettiğim budur. Kıbrıs'taki kuzeyde kalan Rum mezarlıklarının halini de hatırlayınız lütfen. Rasyonalitesi olmayan bir nefret bu; nereden geldiği belli, nereye gideceği belli ama "anlamı" belirsiz bir hınç duygusu.

Gene birinci ciltte, 101. sayfada tanıdık bir yüz var. Kalumenos gene belgelemek için olsa gerek, baştan aşağı parçalanmış bir kilisenin içini görüntülemiş. Ancak tam deklanşöre basacakken, sağ taraftan davetsiz bir misafir kafasını uzatıp kadraja girmiş, makinenin odağını bozmuş. 6-7 yaşlarında bir çocuk bu, ama yüzü tuhaf bir şekilde yetişkin. Korku yok gözlerinde ama vakitsiz büyümlük var. Ceketinin altındaki baklava desenli yeleğin aynısından bende de vardı onun yaşlarındayken. Çok gördüm ben bu çocuğu İstanbul sokaklarında, Atina sokaklarında, Halep sokaklarında, Bağdat sokaklarında. Birden büyüyen, büyüme zorunda kalan bir çocuk bu. Ağlamıyor. Kameraya gülümsemiyor da. Dinginlikle bakıyor. 1955'te yedi yaşında olsa şimdi 68 yaşındadır. Nerededir acaba? Kimdir? O gece hakkında ne düşünüyordunuz? O gecenin ve devamında olanların hayatına nasıl bir etkisi olmuştur? Acaba o fotoğraf çekildiğinde Kıbrıs'ın Rum mu Türk mü olduğunu düşünüyor du? Hayatı boyunca hangi partiye oy vermiştir acaba? Kimi sevmiştir, kimden nefret etmiştir neden sevdiğini ya da neden nefret ettiğini bilmeden? Bu kitap o çocuk için yayımlanmış sanki. "Ben de vardım" diyebilisin diye.

İkinci cildin 19. sayfasında bulunan fotoğrafa bakalım şimdi. Fotoğraf gene bir kilisenin içinden. Tam bir apokalips görüntüsü; her şey karma-karışık. Yerler ve dev bir çöp kutusu cam kırıklarıyla dolu. Belli ki birileri birazcık temizlik yapmaya çalışmış Kalumenos gelmeden. Fotoğrafa yansıyan kaos, temizlikten sonraki hal yani. 50-55 yaşlarında bir adam kilisenin içindeki iki basamağa tuhaf bir şekilde yandan ilişivermiş. Rahat bir şekilde diz çöküp duamı edeyim dememiş anlaşılın, oracığa diz çökmüş, her an düşecek gibi. Baş kel, o dönem çok moda olan Troçki sakalı var, gözlüklü ve takım elbiseli. Bu adam Rum cemaatinin ileri gelenlerinden biri olmalı. Tam bir burjuva. Belki bir avukat ya da eczacı. Ama Notabl statüsünü unutmmuş gibi ya da artık o gecedan sonra bu statüsünün hiçbir önemi saygınlığı kalmamış. Belki de ertesini gün Atina'nın Nea Smyrni Mahallesi'ne göç etmiştir ama sanmıyorum. Birçok Rum gibi o da Athenagoras tarafından ikna edilebilmiş, şehrinde bir on sene daha güvercin tedirginliğinde yaşamaya devam etmiş, 1964'te diğer Rumlarla birlikte sınır dışı edilmiştir büyük ihtimalle. Belki de o gece dindar oldu, belki de o gece ilk defa yerden kaldırılıp oraya alelacele iliştilmiş gibi görünen Pantokrator İsa tablosuna ellerini açtı. Belki de o duadan sonra Siraselviler'deki yazıhanesini her sabah korku ve duayla açtı. Ölmüştür herhalde artık. Hangi duygularla öldü acaba?

1990'ların sonunda Kallithea'da bir saha araştırmasında çok yaşlı, Troçki sakallı bir adamla konuşmuştum. Büyük bir kızgınlıkla beni evine almış, bana ve Türklere verip vermişti. 1955'te kumaş dükkânı yağmalanmış, dayak yemiş, 1964'te de karısı sınır dışı edilince onu takip etmek zorunda kalmıştı. İstanbul kokan o köhne salonda, kristallerin yerleştirildiği vitrinin karşısındaki kabartma kumaşlı koltukta kendime hep aynı soruyu sormuştum. Yahu bu adam benden nefret ediyor, bir kaşık suda boğacak, neden beni aldı evine? Herhalde pek kimse dinlemediği içindir. Belki de Türkçe konuşmak için.

Belki de kızabilecek, küfür edilebilecek birisi nihayet karşısına çıktığı için. O dönem uydu yayınları yeni başlamıştı. Yarım saat bana bağırıp çağırdıktan sonra "Simdi sus" demişti (Halbuki ben hiç konuşmamıştım!), "TRT'de Zeki Müren saati başlıyor". Aynı insan mıydı acaba? Bence evet. Aynı değilse bile aynı.

Son fotoğrafımız 59. sayfada. Bomboş bir oda. Bir sandık var divan olarak kullanılan, bir komodinin. Komodine kâğıtlar gelişi güzel istiflenmiş. Bir de odanın tam ortasında bir su testisi. Belli ki bir burjuva evinde değiliz. Çok mütevazı insanlar bunlar. Üç kadın var odada. Poz vermiyorlar. Genç olanı tahta bir tabureye oturmamış, çökmüş. Kalakalmış öylece. Arkasında ayakta duran başka bir kadının kafası kadraja girememiş. Oturana omuzlarından tutuyor teselli etmek, sakinleştirmek için. Bir de sandığın köşesine ilişmiş, anneanneme benzeyen yaşlı bir kadın var. Siyah elbiseli, terlikli, boş boş bakıyor objektife. Ne olduğunu tam anlayamamış sanki. Bu kadın gitmemiştir bence. Nereye gidebilir ki hayatının sonbaharında evini, komşularını, alışkanlıklarını bırakarak? Musakkasını yapacak; patlıcan, lahana bulamaz Atina'da, Sydney'de, San Francisco'da. Mümkün değil. Ya hayatının sonunu mutsuz geçirmiştir ya da ölmüştür acından bu boş oda-

nın içinde birkaç ay sonra. Makarios kim, biliyor muydu acaba öldüğünde ya da Milli Türk Talebe Birliği'nden haberdar mıydı?

İki ciltten geriye kalan hem şaşkınlık hem de —maalesef— bir tanışıklık duygusu. Resimlerde ve şahitliklerde gördüklerimiz, ne olduğunu anla-

yamadan saldırıya uğrayan sıradan insanlar, "başka bir davaya" kurban verilen "iç düşmanlar", yağmalanmış dükkânlar, yakılıp yıkılmış evler ve karşılarında irrasyonel bir hiddetle ama zevk ve şevkle saldıran, yağmalayanlar. Dün de gördük bu insanları, bugün de görüyoruz. Bu yazının başlığına geri dönelim. Serdar Korucu'nun hazırladığı ilk cildin tanıtım toplantısında sormuş bu soruyu Patrik Bartholomeos: "Toplumun bir kesimi nasıl olur da bir başka kesimi düşman olarak algılar?" Bu hem çok haklı ve insancıl bir soru, hem de çok naif. Çünkü ve bugünkü tecrübelerinden, Patrik Bartholomeos da çok iyi biliyordur yanıtı eminim. Türkiye gibi toplumsal temelleri zayıf ülkelerde toplumun bir kesimi bir başka kesimini HER ZAMAN düşman olarak algılar. Toplumsal kırıklardan beslenir iktidarlar ve siyasal, ekonomik, kültürel gücü ellerinde tutanlar. Kimi sosyal bilimci nefretin ve düşmanlığın "tanımamaktan" kaynaklandığını düşü-

resimaltı

nüyor. "Tanısan seversin" denir ya, onun gibi bir şey. Diğer bir deyişle, toplumun bir kesimi bir grubu iyi bilmiyor, o yüzden o gruba nefret duyabiliyor. Ben bu görüşe katılmıyorum. Kanımca en keskin başkalık "yakın başkalık". Bize çok yakın, fazla yakın olanlardan nefret ediyoruz. Bizi "bozma" ihtimali olanlardan. Çok iyi tanıdıklarımızdan. Komşularımızdan korkuyoruz. Uzak başkalık ancak zararsız ve gülünç stereotipler yaratabilir. Yakın başkalık ise dramlar. Yoksa ne Yahudi soykırımını açıklayabiliriz, ne Ermeni soykırımını ne de 6-7 Eylül 1955 İstanbul ya da 18 Nisan 1978 Malatya gibi pogromları. Yugoslavya'da Sırplar, Boşnaklar ve Hırvatlar birbirlerinden çok farklı oldukları için öldürmedi birbirini. Çok benzer oldukları için öldürdüler.

İşin en hazin tarafı, bu iki ciltten fırlayan atmosferin 61 senedir değişmeden devam ediyor olduğunu görmek. Hâlâ iç düşmanlar var, hâlâ kapılara işaret koyuluyor, hâlâ duvarlara "Biz geldik kızlar" yazılıyor, hâlâ herhangi bir kimliğin mensupları topyekün "düşman" ya da hain ilan edilebiliyor. Karl Schmitt dimdik ayakta.³

1964'te Rumların gene Kıbrıs meselesi bahane edilerek sınır dışı edilmesinin 50. yıldönümünde Bilgi Üniversitesi'nde bir toplantı düzenledik.⁴ O dönem, Fransa'da Ermeni soykırımının inkârının cezalandırılması tartışması yapılıyordu. Türkiye'de hükümet aba altından sopa göstermek için her an Türkiye'deki Ermenistanlı Ermenilerin sürülebileceğini ısrarla en yetkili ağız-

lardan açıklıyordu. "Yani" diyorlardı, "gerekirse konuyla alakaları olmayanları gene cezalandırırız". Toplantının kahve molasında, tam bir sene önce kaybettiğimiz sevgili dostum Vangelis Kechriotis'e "Tarih dünün bugünüdür" demiştim bilmiş bir tavırla. Halbuki -dir'li -dir'li cümleleri hiç sevmem. Vangelis herkesin içini aydınlatan gülümsemesini takınmış, "Abi" demişti (çok güzel "abi" derdi), "galiba bu topraklarda, bugünün bugünü!"

Serdar Korucu iki ciltte Kalumenos aracılığıyla, onlarca hatıratı kullanarak, 61 yıl öncesini gözümüze taşımıştır elbette. Ama sadece 61 yıl öncesini değil.

SAMİM AKGÖNÜL
STRASBOURG ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Örneğin Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 234 s. ya da Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Başlamında 6-7 Eylül Olayları* (İstanbul: İletişim Yayınları,

2014), 239 s.

2 Korhan Gümüş, "2005'te 6-7 Eylül Sergisi'ne Kim Saldırdı?", *Bianet*, 7 Eylül 2011, <http://bianet.org/bianet/azinliklar/132546-2005-te-6-7-eylul-sergisi-ne-kim-saldirdi>

3 Carl Schmitt'in iç düşman kavramı hakkında bkz. Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe (İstanbul, Metis Yayınları, 2014). Aynı kavram üzerine zıt görüş için kanımca en iyi

okuma Freund Julien, *L'essence du politique*, 4. basım (Paris: Dalloz, 2004) (İlk basım Paris: Sirey, 1965).

4 Toplantının tanıtım yazısı için bkz. Samim Akgönül, "1964: Bir Adım Ötesi Dönüşü Olmayan Yolun Başında", T24, 3 Mart 2014. 1964 sürgünü hakkında bkz. Hülya Demir, *Rıdvan Akar, İstanbul'un Son Sürgünleri* (İstanbul: Belge Yayınları, 1999).